

УДК 811.112.2"373.7

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ**Базова В. І.**

Стаття присвячена проблемі збереження еквівалентності соматичних ФО при перекладі на українську мову. Використання лексикографічних джерел не здатне задовольнити всіх вимог перекладача, оскільки жоден словник не в змозі передбачити всіх можливостей використання фразеологізму в контексті. Отже, перекладач повинен уміти самостійно розбиратися в основних питаннях теорії фразеології, розкривати значення ФО та відтворювати їх експресивно-стилістичні функції.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, переклад, еквівалентність, лексикографічні джерела, експресивно-стилістичні функції.

Статья посвящена проблеме сохранения эквивалентности соматических ФЕ при переводе на украинский язык. Использование лексикографических источников не в состоянии удовлетворить все требования переводчика, поскольку ни один словарь не в состоянии предвидеть все возможности использования фразеологизма в тексте. Таким образом, переводчик должен уметь самостоятельно разбираться в основных вопросах теории фразеологии, раскрывать значения ФЕ и воссоздавать их экспрессивно-стилистические функции.

Ключевые слова: фразеологическая единица, перевод, эквивалентность, лексикографические источники, экспрессивно-стилистические функции.

The article deals with the problem of conservation of equivalency of phraseological units in the process of their translation into Ukrainian. Even the use of lexicograph sources may turn out not sufficient to meet all the requirements of the translator as no dictionary is ever able to foresee every possibility of use of PU in every particular context. Thus the translator is to be able on his own take bearing in the fundamentals of the theory of phraseology, reveal the meanings of PU and reproduce their expressive and stylistic functions.

Key words: phraseological unit, translation, equivalency, lexicograph sources, expressive and stylistic functions.

Фразеологія складає найбільш яскраву, живу та своєрідну частину словникового складу будь-якої мови. Переважна частина фразеології англійської, німецької та української мов належить до різних функціональних стилів і має експресивне забарвлення. Навіть стилістично-нейтральні фразеологізми часто відрізняються національною своєрідністю і можуть набувати експресивного значення в контексті. Ось чому є всі підстави вважати фразеологію одним із виразних засобів мови та розглядати її зі стилістичної точки зору [1, с. 142–172].

Оскільки фразеологія виділяється своїми функціями в мові та в мовленні, вона вимагає особливого підходу і в процесі перекладу. Але навіть використання спеціальних двомовних та одномовних фразеологічних словників не завжди може задовольнити перекладача. Основна трудність полягає в тому, що жоден словник не в змозі передбачити всіх можливостей використання фразеологізму в контексті, адже фразеологічним одиницям, так само як і словам, властива багатозначність та омонімія [1, с. 118–142].

Наприклад, в англо-російському фразеологічному словнику О. В. Куніна [2] для більшості фразеологізмів вказано декілька можливих варіантів перекладу, навіть якщо сам фразеологізм не є багатозначним:

– ***laugh on the other (або wrong) side of one's face (або mouth)*** – плакати, засмутитись, бути прикро враженим після веселощів, від сміху перейти до сліз. Ці відповідники стилістично нейтральні.

Навпаки, в ілюстративних прикладах, які наводяться з літератури, переклади, як правило, “обертональні”, виразні, дозволяють розкрити різні грані фра-

зеологізму: **“They were made to laugh on the wrong side of their mouths by an un foreseen occurrence.** – Але після цього несподіваного випадку їм вже було не до сміху.”

Отже, перекладач повинен самостійно вміти розбиратися в основних питаннях теорії фразеології, щоб вміти виокремлювати фразеологічні одиниці, розкривати їх значення та передавати їх експресивно-стилістичні функції в перекладі.

Стосовно перекладу німецьких фразеологізмів українською мовою, слід зазначити, що сучасна мовознавча наука має у своєму розпорядженні чимало праць, присвячених проблемі перекладу німецьких фразеологічних одиниць російською мовою [3; 8, с. 134–140], а щодо перекладу їх українською мовою, то до недавнього часу були лише окремі дослідження з окремих питань цієї складної і актуальної проблеми. Складність її полягає в тому, що переклад має справу не з мовами як абстрактними системами, а з конкретними мовними творами (текстами), в межах яких відбувається складне переплетіння і взаємодія якісно різномірних мовних засобів, що є виразниками значення, – слів, граматичних форм, синтаксичних та “супрасегментних” засобів і т.п., які в своїй сукупності передають ту чи іншу семантичну інформацію. німецької та української мов.

Мета статті полягає у розгляді основних підходів до перекладу ФО з метою збереження їх еквівалентності на матеріалі соматичних ФО англійської мови.

Адекватний переклад фразеологічних одиниць українською мовою передбачає, насамперед, збереження всього обсягу референційних значень і стилістичного забарвлення. Отже, під час перекладу обов’язково передаються такі аспекти: 1) основний зміст висловлювання; 2) додатковий зміст висловлювання; 3) актуалізований зміст; 4) емоційно-експресивний зміст; 5) жанрово-стильова належність фразеологічних одиниць; 6) ступінь мовної стандартності (вживаності) [4, с. 201–207].

Проблема перекладу німецьких та англійських фразеологічних одиниць українською мовою ускладнюється залежно від кількості зазначених аспектів, які треба передати під час перекладу. Фразеологічні одиниці, природно, можуть різнитися також і роллю окремих аспектів у їх загальному семантико-стилістичному навантаженні.

В німецько-українському фразеологічному словнику В. І. Гаврися та О. П. Пророченко [3] виділено наступні способи передачі німецьких фразеологічних одиниць українською мовою:

І. Переклад еквівалентними фразеологічними одиницями української мови. Серед них звичайно розрізняють такі:

1) абсолютні фразеологічні еквіваленти, які збігаються за лексичним та фразеологічним значенням, граматичною структурою, лексичним складом, стилістичним забарвленням, а також за вживаністю в мові. Дослідники відзначають, що випадки повного збігу лексичних одиниць різних мов у всьому обсязі їх референційних значень відносно рідко трапляються в мові.

Абсолютними фразеологічними еквівалентами перекладаються в основному:

а) фразеологічні вирази (прислів’я, приказки, інтернаціональні фразеологізми тощо): **auf dem großen Fuß leben** – жити на широку ногу; **etwas liegt (ruht, lastet) auf j-s Schultern** – що-небудь лежить на чіїх-небудь плечах; **jemandem blutet das Herz** – у кого-небудь серце кривавиться;

б) деякі парні словосполучення: **hin und her** – туди і назад; друг і недруг – **Freund und Feind**;

в) значна частина компаративних фразеологічних одиниць: **weiß wie Schnee** – білий як сніг; **hungrig wie ein Wolf** – голодний як вовк;

г) деякі дієслівні словосполучення: **sich (D) den Magen vollschlagen** – набити собі черево, нажертися; **sich j-m an den Hals werfen** – кидатися на шию.

2. Часткові фразеологічні еквіваленти, коли фразеологічні одиниці в порівнюваних мовах мають лексичні, граматичні та лексико-граматичні відмінності при однаковому значенні й тій самій стилістичній забарвленості. Серед часткових фразеологічних еквівалентів розрізняють:

а) українські фразеологічні еквіваленти німецьких фразеологічних одиниць, які збігаються за значенням, стилістичним забарвленням, близькі їм за внутрішньою формою, але мають певні лексичні відмінності: **um des Kaisers Bart streiten** – сперечатись про дрібниці, про щось неістотне; **wird die Nase aus dem Gesicht fallen** – очі на лоб полізуть;

б) українські фразеологічні еквіваленти німецьких фразеологічних одиниць, які збігаються за значенням, внутрішньою формою, стилістичним забарвленням, але мають певні граматичні розходження: **scharfe Augen haben** – мати гострий зір, гостре око; **aus erster Hand wissen** – дізнатися з перших рук;

в) українські фразеологічні еквіваленти німецьких фразеологічних одиниць, які збігаються за значенням, стилістичним забарвленням, але мають певні лексичні розходження та розходження в плані внутрішньої форми: **lange Finger haben** – бути нечистим на руку; **böse Zungen schneiden schärfer denn Schwerter** – слово не стріла, а глибше ранить.

Більшість німецьких прислів'їв і приказок, перекладених за допомогою часткових фразеологічних еквівалентів, зберігає національний колорит мови [5, с. 182].

3. Контекстуальні фразеологічні еквіваленти, які широко вживаються при перекладах приказок, прислів'їв, вигуків фразеологічних одиниць тощо. Переклад за допомогою контекстуальних фразеологічних еквівалентів передбачає вклинювання слів-компонентів для більш адекватної передачі значення німецького фразеологізму: **bis über die Ohren** – по самі вуха. Таке вклинювання спостерігається і в німецьких фразеологічних одиницях. Так, вираз **“hast du keine Augen?”** трапляється також і в формі **“hast du denn keine Augen im Kopf?”** – “чи тобі повилазило?” Тут відбулось вклинювання слова *denn* та іменника *Kopf*, що надало виразу більшої емоційності.

Деякі дослідники називають контекстуальними такі фразеологічні еквіваленти, які в різних контекстах реалізують своє фразеологічне значення порізному: **da bleibt kein Auge trocken** – 1) очі у всіх на мокрому місці, усі пролили сльозу; 2) усі сміялися до сліз.

II. Переклад за допомогою змінних словосполучень.

До нього вдаються, коли немає фразеологічного еквівалента в українській мові. Тут розрізняють такі види перекладу:

1. Описовий переклад, при якому значення фразеологічної одиниці передається змінним словосполученням без специфічних формальних жанрових стилістичних особливостей фразеологічної одиниці. Опис використовують тоді, коли в українській мові відсутній абсолютний або частковий еквівалент німецької фразеологічної одиниці, а дієслівний переклад цієї фразеологічної одиниці неможливий. Такий переклад передбачає передачу загального змісту німецького сталого словосполучення звичайним словом або словосполученням нефразеологічного характеру. Образна німецька фразеологічна одиниця втрачає свою образність, передається лише її загальне значення. Так перекладають здебільшого фразеологічні одиниці термінологічного характеру, які не можна перекласти інакше: **etw. Ad acta legen** – 1 (підшити до справи; 2) вважати яке-небудь питання вичерпаним, **einer aus der sieb(en)ten Bitte** – набридлива, неприємна людина, якої хочуть позбутися (натяк на схоже прохання з молитви “Отче наш”: порятуй нас від лукавого).

2. Дослівний переклад, який передбачає дослівну передачу німецької фразеологічної одиниці українською мовою. До нього вдаються тоді, коли у виразі є реалії, характерні для німецької мови. Дослівний переклад, на думку дослідників, доцільний тоді, коли образ, що лежить в основі фразеологізму, важливий для розуміння тексту, а заміна його іншим образом не дає достатнього ефекту [4, с. 194]. Дослівний переклад передбачає також пояснення значення німецької фразеологічної одиниці окремими словами або змінними словосполученнями. Так, вираз **sich vom Stegreif nähren** дослівно перекладається харчуватися стременими, тобто здійснювати грабіжницькі напади верхи на коні. Вираз виник у XIV–XVI ст., коли збіднілі рицарі займалися грабунком на великих дорогах. Звідси переносне значення звороту: жити грабунком.

3. Кальки, до яких вдаються у таких випадках:

а) коли перекладають безеквівалентні фразеологічні одиниці, якщо їх не можна перекласти інакше: **Blaustrumpf** – англ. **blue stocking** – рос. синий чулок, укр. синя панчоха; **der Kampf ums Dasein** – англ. **struggle for life** – рос. борьба за существование – укр. боротьба за існування;

б) коли хочуть зберегти національний колорит виразу. У таких випадках перед українським еквівалентом ставиться позначка пор. (порівняй); розм. ірон. першим почав кролик (пор. буває, що й теля вовка хапає).

III. Переклад за допомогою словесних еквівалентів.

Деякі фразеологічні одиниці сучасної німецької мови перекладаються українською мовою за допомогою словесних еквівалентів або одним словом. **Die Ewige Stadt** – **Рум. Das starke Geschlecht** – чоловіки. – **junges Blut** – молодь, англ. **cold blood** – холоднокровність.

IV. Комбінований переклад, коли фразеологічна одиниця перекладається і фразеологізмом, і словесним еквівалентом: **mit Blut und Eisen** – жорстко, залізом і кров'ю. **Jemandem aufs Haar gleichen** – схожий на, як дві краплі води.

Розглянуто питання порівняльної характеристики німецької та української мов та перекладу німецьких фразеологічних одиниць українською мовою можна використовувати і для перекладу англійських фразеологічних одиниць українською мовою [6, с. 34].

З точки зору перекладу ФО з соматичним компонентом, цікавими є всі типи фразеологічних одиниць: зрощення, тобто ідіоми, фразеологічні єдності, головним чином прислів'я та приказки і так звані вільні сполучення.

I. Значення фразеологічних зрощень не впливає з суми значень їх компонентів і часто не має нічого спільного зі значенням слів, що входять до їх складу. Наприклад: **King Charles's head** – нав'язлива ідея (**After Dickens's novel "David Copperfield" in which a mentally deranged character, Mr. Dick, was infatuated with King Charles I.**)

Часто у зрощеннях міститься метафоричний елемент. Для перекладу зрощень необхідно знати значення даної ідіоми та правильно передати її зміст. Оскільки зрощення у переважній кількості випадків мають національне забарвлення, вони не мають абсолютного відповідника в іншій мові. Труднощі перекладу ідіом полягають у тому, що перекладач повинен уміти їх розпізнати та знайти відповідний український варіант. Ідіоми не можна перекладати дослівно. Оскільки образна основа фразеологічних зрощень не сприймається навіть носіями мови, їх переклад здійснюється головним чином прийомом цілковитого перетворення. Вирішальне значення має наявність в українській мові відповідного фразеологізма, тобто фразеологічної одиниці, яка має таке ж стилістичне та експресивне забарвлення, як іншомовна фразеологічна одиниця [1, с. 181].

Аналогічну картину можна спостерігати і у перекладі німецьких зрощень. Наприклад, **jemandem auf der Nase herumtanzen** – сукати мотузки, знущатися з кого-небудь.

II. З точки зору перекладу фразеологічні єдності – прислів'я та приказки – зручно розділити на три групи. До першої групи слід віднести такі англійські прислів'я та приказки, які повністю співпадають з українськими – і за змістом, і за формою, тобто за образом, або складовими компонентами (абсолютні фразеологічні еквіваленти) [7, с. 25].

Наприклад: **the face is the index of the mind** – лице – дзеркало душі;

Two heads are better than one – одна голова добре, а дві – краще;

A fair face may hide a foul heart – наша Галя як краля, та тільки душа не вмивана.

Такі прислів'я, які майже співпадають у різних мовах, зазвичай мають спільний прототип, часто вони є калькою з грецького, латинського чи французького прислів'я [8, с. 190–201].

Порівняймо: **das Gesicht ist der Spiegel des Herzens** – **the face is the index of the mind** – Що в серці вариться, то на лиці не втаїться;

Haare spalten – **to split hairs** – портатися в дрібницях, бути педантом;

Sich (D) die Finger verbrennen – **to have one's fingers burnt** – обпектися, зазнати збитків;

Blut vom Blute und Fleisch vom Fleisch – blood from blood and flesh from flesh – кров од крові і плоть від плоти.

Другу групу складають прислів'я та приказки, які співпадають за образом, що лежить в їх основі, наприклад:

The tongue is not steel, yet it cuts – слово не стріла, але ранить;

To buy a pig in a poke – купити kota в мішку;

das paßt wie die Faust aufs Auge – личить, як корові сідло;

die Faust in der Tasche machen – кивати пальцем у чоботі (погрожувати за спиною).

Під час їх перекладу слід надавати перевагу саме таким відповідникам, оскільки перекладач повинен дотримуватися принципу передавати звичне звичним, в іншому випадку прислів'я чи приказка може справити на читача враження чогось несподіваного та оригінального.

Загалом, для всіх випадків перекладу фразеологічних єдностей головним є зберегти образність у перекладі, частіше за все при цьому зберігається жанрова адекватність. І неважливо, чи образність вихідного виразу відновлена чи вона замінена, переклад фразеологічної єдності повинен бути образним. Зрозуміло, що ця образність перекладу не повинна відрізнитись оригінальністю, неповторністю, носити відбиток індивідуального стилю автора.

До третьої групи належать прислів'я та приказки, які не мають відповідників в українській мові. Їх перекладають описовим шляхом чи за допомогою приказки, створеної перекладачем. Наприклад: **Little pitchers have long ears** – Діти люблять слухати розмови дорослих – переклад за змістом.

Ті прислів'я та приказки, які мають чітко виражений національний характер, не можна використовувати у перекладі, незважаючи на те, що вони повністю співпадають за змістом. Англійське прислів'я **“to carry coals to Newcastle”** не можна перекласти “їхати в Тулу зі своїм самоваром”, оскільки це внесе в переклад чуже національне забарвлення. В таких випадках слід дати або близький до оригіналу переклад, чи перекласти їх за змістом: “ніхто не возить вугілля в Ньюкасл” або “не треба займатися марною справою” [4, с. 204].

III. Фразеологічні сполучення, які дозволяють зміну одного з елементів, не становлять труднощів у перекладі. Проте перекладач повинен завжди керуватися нормами української мови, а не лише словниковим значенням компонентів, які входять до складу сполучення. Наприклад: **Hand** (рука) але **Hand in Hand** – пліч-о-пліч.

Слід також пам'ятати, що синонімічні варіанти, як правило, не існують в іншій мові. Наприклад: німецьким синонімічним варіантам **j-m ins Gesicht fallen (springen)** відповідає в українській мові лише одне сполучення – упадати в очі кому-небудь.

Можна вважати встановленим, що фразеологія будь-якої мови володіє властивою їй внутрішньою або “інгерентною експресивністю” [8, с. 152], оскільки всі фразеологізми марковані за ознакою експресивно-стилістичної значущості. Це легко перевірити зіставляючи ФО з еквівалентним їй словом. Як правило, ФО завжди буде більш експресивною ніж її лексичний еквівалент, наприклад, хвилювати – брати за душу, to stop watching – **to take the eyes off, weggehen – sich auf die Beine machen**. Схожі зіставлення в будь-якій мові можна продовжувати дуже довго. Труднощі починаються, коли треба дати еквівалентний переклад ФО, який підійде у всіх випадках. Відповідний український фразеологізм може не підходити в стилістично-експресивному відношенні. Наприклад, **to pull smb's leg**, безсумнівно, набагато виразніший ніж **to joke; to put one's best leg foremost** має іронічну експресію, яка відсутня у дієслова to endeavour; глузливо та старомодно звучить **to shake a leg** порівняно з **to dance**. Нейтральне to die позбавлене урочистості, властивої його фразеологічному аналогу **to go the way of all flesh**.

Уже з наведених зіставлень видно, що фразеологічні аналоги відрізняються від своїх лексичних відповідників стилістичною забарвленістю та експресивним зарядом. Природньо, що під час перекладу дуже важливо враховувати експресивно-стилістичний бік ФО та передавати її рівноцінними засобами. Насичений фразеологізмами оригінал повинен зберегти фразеологічну насиченість і

в перекладі. Однак не завжди англійський або німецький фразеологізм може знайти фразеологічну заміну в перекладі.

Поряд з відсутністю відповідної ФО в українській мові може виявитись, що українська ФО, яка має такий самий зміст, не відповідає англійській або німецькій у стилістичному або експресивному відношенні.

Під час перекладу ФО з образною основою можна встановити певні закономірності. Головним чином, це стосується фразеологічних одиниць з внутрішньою формою, яку можна легко "вивести". Трохи спрощуючи питання, можна виділити чотири різні способи їх передачі, а саме: 1) з повним збереженням іншомовного образу; 2) з частковою зміною образності; 3) з повною зміною образності; 4) зі зняттям образності [1, с. 229–238; 4, с. 183].

Першим способом перекладають ФО різноманітної структури але ті, які мають інтернаціональний характер: застигли метафори та перефрази, прислів'я та приказки, крилаті вирази. Наприклад:

to turn (twist) round one's (little) finger;

um den (kleinen) Finger wickeln – обвести навколо пальця;

not to move a finger, keinen Finger krümmen – і пальцем не ворухнути.

У другому випадку образна основа ФО в перекладі зберігається, але з певними змінами лексичного або граматичного характеру. Змінюватися може один із компонентів словосполучення, образний компонент – іншим, близьким йому, або допоміжний компонент – будь-яким іншим. Наприклад, **big head, little wit – lange Haare, kurzer Verstand** – на голові густо, а в голові пусто; **to twiddle one's thumbs – Daumen drehen** – бити байдиди; **to read one's palm – aus der Hand lesen** – читати по руці. Зберігається образ, але змінюється граматична форма вираження. Наприклад, одна в англійській та німецькій, множина в українській: **to have the news at first hand – aus erster Hand wissen (erfahren)** – дізнатися що-н. з перших рук. Або англійський інфінітив замінюється українським дієсловом в особовій формі: **to make one's mouth water** – слинки потекли.

Заміна образу може бути пов'язана із збереженням експресивного забарвлення, що ще важливіше, ніж передача функціонально-стилістичної приналежності фразеологізму. Повна заміна образної основи може вважатися адекватною, якщо вона точно передає зміст висловлення та відповідає експресивно-стилістичному характеру ФО та загальній тональності оригіналу.

Таким чином, під час перекладу дуже важливо враховувати експресивно-стилістичний бік ФО та передавати її рівноцінними засобами, адже українська ФО може мати такий самий зміст, що й англійська чи німецька, але не відповідати їй у стилістичному або експресивному відношенні. Звичайно слід прагнути до повної рівноцінності вживаних засобів, але на практиці нерідко доводиться жертвувати функціонально-стилістичною відповідністю, щоб зберегти експресію. Досить суттєво, щоб фразеологічні заміни під час перекладу відображали також і національний колорит мови оригіналу.

Подальшою перспективою дослідження є текстуальне зіставлення фразеологізмів у творах німецьких та англійських авторів з їхніми україномовними варіантами, що дозволить покращити розв'язання проблеми перекладу фразеологічних одиниць на рівні майстерності не одного, а кількох перекладачів.

Література

1. Баран Я. А. Фразеологія: знакові величини : навч. посіб. для студентів факультетів іноземних мов / Я. А. Баран, О. М. Білоус, І. М. Зимомря та ін. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 256 с.
2. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Рус. яз., 1984.
3. Гаврись В. І. Німецько-український фразеологічний словник / В. І. Гаврись, О. П. Пророченко. – К. : Рад. школа, 1981.
4. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Межд. отношения, 1980. – 342 с.
5. Кияк Т. Р. Теорія і практика перекладу (німецька мова) : підручник для студентів вищих навчальних закладів / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 592 с.

6. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.
7. Райхштейн А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М. : Высш. шк., 1980. – 143 с.
8. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М. : Высш. шк., 1986. – 336 с.